

Escola Universitària Politécnica de Mataró

Centre adscrit a:

UNIVERSITAT POLITÈCNICA
DE CATALUNYA

Grau en Mitjans Audiovisuals

AUTOEDICIÓ D'UN LLIBRE FOTOGRÀFIC

Memòria

IRENE RUIZ
PONENT: VIRGINIA ESPINOSA DURÓ
PRIMAVERA 2016

TecnoCampus
Mataró-Maresme

Dedicatòria

A la meva família per recolzar-me,
a l'amor de la meva vida per inspirar-me,
a mi mateixa per superar-me.

Agraïments

A totes les persones que han col·laborat en aquest projecte,
a sa Raquel i a ses Illes per fer-ho possible.

A en Gil i la Eva per acompanyar-me en aquests quatre anys,
a la meva ponent per confiar en aquest projecte.

Resum

El Treball Final de Grau presentat a continuació contempla la realització d'un estudi amb base teòrica en relació a l'auge actual del foto llibre i en concret de l'autoedició, i posteriorment la realització d'un objecte d'estudi a través de la pròpia producció d'un llibre fotogràfic per tal de conèixer-ne totes les seves fases, i l'experiència en la seva autoedició. En aquest però, no només s'inclourà un reportatge fotogràfic, sinó que s'acompanyaran les fotografies presentades, de textos redactats per coneguts aficionats a l'escriptura sobre allò que els han transmès o evocat les fotografies en qüestió.

Resumen

El Trabajo Final de Grado presentado a continuación contempla la realización de un estudio con base teórica en relación al auge actual del foto libro y en concreto de la autoedición, y posteriormente la realización de un objeto de estudio a través de la propia producción de un libro fotográfico para conocer todas sus fases, y la experiencia en su autoedición. En este, no sólo se incluirá un reportaje fotográfico, sino que se acompañaran las fotografías presentadas, de escritos redactados por conocidos aficionados a la escritura sobre aquello que les han transmitido o evocado las fotografías en cuestión.

Abstract

The Final Project presented below includes a theoretical study regarding the current boom of the photo book and specifically of the selfpublishing, and then a practical study through the production of a photo book to know all its phases, and the experience in selfpublishing. But this book, not include just a photo essay, because the photographs presented will be accompanied with texts written by amateurs of writing, about what have transmitted or evoked the photographs.

Índex.

Índex de figures.....	III
Índex de taules.....	IV
Glossari de termes.....	V
1. Introducció.....	1
2. Marc Teòric.....	5
2.1. Orígens del foto llibre.....	5
2.2 El foto llibre en l'àmbit Espanyol.....	6
2.3 Estudis del format.....	7
2.4 El foto llibre en l'actualitat.....	8
2.5 El fenomen de l'Autoedició.....	9
2.6 Iniciatives i moviments sorgits.....	10
3. Objectius i abast.....	13
3.1. Objectius.....	13
3.1.1. Objectius principals.....	13
3.1.2 Objectius secundaris.....	14
3.2. Abast.....	15
4. Anàlisi de referents.....	17
4.1. Referents a nivell de format.....	17
4.2. Referents a nivell tècnic i de contingut.....	18
4.3. Referents a nivell estilístic.....	19
4.4. Referents a nivell teòric.....	20
5. Desenvolupament.....	21
5.1. Metodologia.....	21

5.2. Disseny.....	21
5.2.1 Preproducció.....	21
5.2.1.1 Preproducció individual.....	21
5.2.1.2 Preproducció col·laborativa.....	23
5.2.2 Producció.....	25
5.2.2.1 Producció fotogràfica.....	25
5.2.2.2 Producció col·laborativa.....	29
5.2.3 Postproducció.....	29
5.2.3.1 Postproducció fotogràfica.....	30
5.2.3.2 Postproducció gràfica i maquetat.....	31
5.2.3.3 Postproducció d'impressió.....	34
6. Anàlisi de resultats.....	35
6.1 Entrevistes d'opinió.....	37
7. Possibles ampliacions.....	39
7.1 Exposició fotogràfica.....	39
7.2 Ampliació de contingut.....	40
8. Conclusions.....	43
9. Bibliografia.....	45

Índex de figures.

Figura 5.1. Captura software d'edició.....	31
Figura 5.2 Captura software de maquetació	33
Figura 6.1 Exemple de maquetació amb fotografia i text.....	36

Índex de taules.

Taula 5.1 Planificació dia 1.....	26
Taula 5.2 Planificació dia 2.....	27
Taula 5.3 Planificació dia 3.....	27

Glossari de termes.

TFG Treball Final de Grau

SD Secure Digital

ISO International Organization for Standardization

DSLR Digital Single Lens Reflex

CMOS Complementary Metal Oxide Semiconductor

fps Fotogrames per segon

1. Introducció.

El Treball Final de Grau presentat consisteix en un estudi amb base teòrica i pràctica, en relació a l'auge del foto llibre i en concret, l'autoedició d'aquest com a conseqüència de la recerca de nous formats físics, diferents als digitals establerts avui en dia, i la proposta com a autor/a de desenvolupar tots els àmbits creatius i productius d'un projecte.

La proposta doncs, contempla en l'àmbit teòric la investigació i recerca sobre la temàtica esmentada i en l'àmbit pràctic la pròpia producció d'un llibre fotogràfic per tal de conèixer-ne totes les seves fases i l'experiència en la seva autoedició. En aquest però, no només s'ha inclòs un reportatge fotogràfic, sinó que s'han acompanyat les fotografies presentades, de textos redactats per coneguts aficionats a l'escriptura sobre allò que els han transmès o evocat les fotografies en qüestió.

La motivació principal del projecte, recau inicialment en el seu caràcter autònom i individual, ja que aquest, contempla totes les fases pròpies en la producció d'un llibre fotogràfic, és a dir, s'ha treballat tant l'obtenció del contingut fotogràfic, com la maquetació i disseny del mateix, així com la impressió i obtenció física d'aquest. Fet, que ha permès resoldre totes les tasques utilitzant les capacitats obtingudes al llarg dels estudis en el Grau, i alhora desenvolupar nous coneixements en altres àmbits d'interès.

També cal destacar, l'objectiu intrínsec del llibre, ja que es pretén mostrar a través d'aquest, l'experiència personal i les històries viscudes al llarg d'un viatge programat a Eivissa (Illes Balears, Espanya). És a dir, es vol despertar i evocar mitjançant el contingut i forma resultants del llibre fotogràfic, les emocions i sensacions experimentades, així com mostrar la bellesa del destí a través de la pròpia experiència. Cal destacar, que aquest llibre fotogràfic pretén ser el primer d'un seguit de publicacions com a extensió d'un projecte anomenat *Evocare* a través del qual es vol mostrar l'experiència viscuda en altres indrets d'interès.

Per tal de donar lloc a la peça proposada, convé destacar una sèrie de fases a desenvolupar en un ordre específic, per així, assegurar la correcta realització del projecte.

Inicialment s'ha contemplat la recerca i investigació en relació a la base teòrica del projecte, en aquest cas, tal i com s'ha esmentat anteriorment, s'ha treballat l'auge del foto llibre i l'autoedició en el paradigma actual. Un cop definit l'estudi previ i realitzat l'anàlisi de referents, s'ha donat lloc al plantejament i creació de l'objecte d'estudi, és a dir el foto llibre.

En aquest context, s'ha dividit la realització de la peça en tres fases: preproducció, producció i postproducció.

La fase de preproducció, s'inicia amb la recerca de la temàtica a tractar en el llibre fotogràfic i què en serà el seu fil conductor principal. Per això, ha estat necessari l'estudi i cerca d'inspiració fins trobar el tema adequat i en consonància amb l'estil fotogràfic i l'estètica proposada en el projecte. La temàtica seleccionada doncs, està íntimament lligada amb l'acció de viatjar i l'experiència que això suposa, tan a nivell personal com a nivell social amb les persones que han acompanyat la vivència . És per això, que ha estat necessària la organització i realització d'un viatge per l'obtenció del contingut fotogràfic de la peça.

A continuació doncs, s'ha donat lloc a la planificació i organització del viatge en el qual es durà a terme el reportatge fotogràfic. És a dir, s'han establert localitzacions, horaris, dates i àrees d'interès entre altres aspectes, per tal d'estructurar la realització de les imatges necessàries en el temps disposat del viatge, exactament 5 dies, i tenint en compte la localització seleccionada, Eivissa (Illes Balears). Al mateix temps, ha estat necessari establir l'equip fotogràfic que s'utilitzarà per l'obtenció de les imatges per tal d'assegurar l'ús eficient del material de què es disposa.

En quant a la fase de producció, principalment s'ha donat lloc al viatge programat i conseqüentment s'ha executat l'obtenció de les imatges desitjades al llarg del mateix, tenint en compte la planificació establerta, així com els possibles imprevistos o canvis que han pogut sorgir al llarg de l'estança. Paral·lelament, s'ha iniciat la comunicació amb les persones

seleccionades per col·laborar en el projecte i obtenir els escrits (en forma de poema, paraula, relat, vers etc.) relacionats a les fotografies realitzades.

A l'última fase de postproducció, s'ha donat lloc al post-processament de les imatges obtingudes a l'anterior etapa tenint en compte el plantejament estètic proposat, alhora que s'ha iniciat el procés de maquetació i disseny dels mateixos continguts, per tal d'aconseguir l'aparença final del foto llibre. Cal esmentar el tractament de tots dos elements en conjunt per tal d'unificar els seus significats i crear certa harmonia visual i estètica que acompanyi l'estil del llibre fotogràfic.

Finalment, s'ha treballat en la impressió i obtenció física del llibre. Per això, ha estat necessària la recerca d'informació en diverses impremtes sobre tipologies de paper, modes d'impressió, formats existents i pressupostos entre altres, per tal de seleccionar el més adequat de cada un dels aspectes d'acord amb l'estètica del projecte.

Cal destacar la presència d'alguns problemes sorgits al llarg de les etapes esmentades, que han suposat l'endarreriment temporal del projecte, tot i que han pogut ser solucionats de manera que no han afectat a la realització global del projecte.

En conclusió, la realització d'aquest projecte ha permès conèixer de primera mà l'auge del foto llibre en l'actualitat, així com el fenomen de l'autoedició com a resultat de la recerca de nous espais creatius en els que donar a conèixer el treball d'autor. D'altra banda ha permès disposar d'una obra d'autoria pròpia, en la que s'han pogut treballar diverses disciplines pròpies en la producció de la peça final. A més d'un portfoli personal com a projecció del treball i estil fotogràfic propi, amb la diferència que aquest, a més, disposa de valoracions sobre el mateix a través dels textos que acompanyen les imatges del llibre i en els que es mostren les sensacions i emocions provocades, que són en si, el fi de les fotografies realitzades.

2. Marc Teòric.

El llibre fotogràfic ha estat des de mitjans del segle XVIII una forma d'art autònoma per tal de presentar, comunicar i llegir fotografies a través d'imatges i arguments intrínsecs en aquestes.

2.1. Orígens del foto llibre.

El 1843, Anna Atkins va publicar el que més tard va ésser considerat com el primer llibre fotogràfic de la història *Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions*. En aquest cas l'autora va fer ús de tècniques científiques i processos fotogràfics, i va acompanyar les il·lustracions obtingudes de descripcions textuais, realitzant doncs, tot el procés de creació i maquetació del llibre. Al mateix temps William Henry Fox Talbot va publicar el seu llibre fotogràfic *The Pencil of Nature*, considerat com el primer llibre fotogràfic publicat amb fins comercials. [1] Posteriorment amb la creació del Calotip altres artistes van decidir apostar per aquest suport, conformant una història paral·lela a la mateixa disciplina fotogràfica. La major part dels primers llibres fotogràfics però, no han sobreviscut fins al dia d'avui a causa de la seva vulnerabilitat a la llum i la manipulació al llarg del temps.

Pocs anys després de la presentació del Daguerreotip van aparèixer les primeres publicacions amb contingut fotogràfic, a les quals es podria etiquetar com a àlbums, ja que el foto llibre tal com avui l'entendem, no es va començar a desenvolupar fins a les avantguardes històriques. És llavors quan gràcies als avenços tècnics, que també van facilitar l'aparició de les revistes il·lustrades, es presenten els primers foto llibres en els quals tan els materials, com el contingut i concepció del llibre es complementen i interactuen amb les fotografies, formant una sola unitat compacta i harmònica, de la mateixa manera que ho concebem en l'actualitat.

El llibre fotogràfic ha estat essencial per la difusió de l'obra dels fotògrafs al llarg de la història. Si el públic no podia visitar una exposició i veure les impressions originals, aquest ha estat un bon substitut com a canal de comunicació entre ambdós. Així, el llibre fotogràfic ha

contribuït a la democratització, difusió i accés a l'obra fotogràfica, tot i que alhora, també s'ha convertit en un objecte selecte i col·leccionable, ja que moltes d'aquestes obres tenien un nombre d'edicions molt limitades, el que augmentava el seu valor econòmic en gran mesura.

A diferència doncs, de l'àlbum o catàleg, els llibres fotogràfics ja no s'entenen com un simple suport, sinó que esdevenen una obra en si mateixa en la que intervenen diferents disciplines com el disseny, el grafisme, la tipografia, la maquetació o la literatura. Tal com esmenta Ralph Prins: “*El fotolibro es una forma de arte autónoma, comparable a una escultura, una obra de teatro o una película*” [2]

2.2 El foto llibre en l'àmbit Espanyol.

En l'àmbit Espanyol, a causa de la Guerra Civil Espanyola, la posterior censura i el pobre recolzament institucional que va rebre l'àmbit de la fotografia, l'accés a la producció de fotollibres es va veure molt limitat. Tot i això també podem trobar-hi referències en la producció de llibres fotogràfics a través, de l'exposició *Fotos y libros. España 1905-1977* (1999), on es compilen una selecció de llibres fotogràfics del Museu Reina Sofia per Horacio Fernández. O bé *Fotolibro Latinoamericano* (2011), publicat pel mateix Horacio Fernández, i on s'hi pot trobar la gran aportació d'Amèrica Llatina a la història de la fotografia i del llibre fotogràfic. [3]

Actualment, però, el panorama del foto llibre a Espanya és més bé contrari al dels seus inicis. En els últims temps, s'ha desenvolupat una important concentració de nous talents entorn als llibres fotogràfics en el país. “*Varios fotolibros españoles han sido elegidos como algunos de los mejores del mundo en los últimos años*” confirma el fotògraf Alberto Lizaralde, després de que la seva obra *Everything will be ok* fos una de les finalistes en el concurs de foto llibres Iberoamericà de l'Editorial RM. De la mateixa manera, altres fotògrafs espanyols com Carlos Spottorno amb la seva obra *PIGS*, o Cristina Middel amb *The afronauts* (anomenats en el punt 4. Referents) són els autors d'obres que han marcat un abans i un després en la història del foto llibre a Espanya.

És el *boom* d'una nova generació de fotògrafs espanyols que reuneixen diferents aptituds, a més de formació tècnica i cultural, i que busquen llibertat en els processos creatius de les seves obres. A aquest moviment, s'hi uneixen editors i dissenyadors, que han permès aquesta reinvençió del foto llibre fins a la creació de festivals, fires, publicacions, premis i clubs especialitzats en relació a aquest format.

Tot i el bon estat actual d'aquest fenomen editorial, segueix essent minoritari en un país en el que conviu amb altres formats assentats en el temps. És per això, que per adquirir llibres d'aquest tipus encara s'ha de recórrer a centres especialitzats o bé, a través de col·lectius i plataformes digitals que propaguen la seva difusió.

2.3 Estudis del format.

Pel que fa a l'estudi d'aquest format podem situar com un dels punts de partida la publicació l'any 1999 de *Fotografía Pública. Photography in Print (1919-1939)* de la mà del mateix Horacio Fernández qui va propagar una nova lectura de la història de la fotografia a través de les imatges impreses en paper i no de les imatges penjades a la paret. Més endavant, varen sorgir diverses iniciatives relacionades com la primera antologia de llibres fotogràfics, *The Book of 101 Books: Seminal Photographic Books of the Twentieth Century* (2001) d'Andrew Roth i la seva versió ampliada *The Open Book: A history of photographic book from 1878 to the present* (2004).

Tot i això, la publicació més reconeguda sobre la història i evolució dels llibres fotogràfics ha estat la sèrie de llibres *The Photobook: A History* (2004), de Martin Parr i Gerry Badger, ampliada més endavant en tres volums i referent al sector ja que sens dubte ha ajudat a revalorització del foto llibre en els últims anys a més d'oferir una nova recopilació historiogràfica del mitjà.[4] En aquesta obra, s'hi poden trobar aportacions de fotògrafs, editors, artistes i crítics del sector que han descobert en el foto llibre un format en el que unificar diversos treballs de gran qualitat. Aquesta reinterpretació del passat històric del llibre fotogràfic, conjuntament amb la gran evolució tecnològica que han suposat les xarxes socials i

Internet, han derivat en la necessitat de cercar nous espais creatius físics i tangibles que es distingeixin de la massiva fotografia digital que inunda l'actualitat.

Tal i com esmenta Martin Parr en la mateixa introducció del llibre, *The Photobook: A History* (2004) “*Un foto llibre ben fet pot fer que un grup de fotografies prenguin vida*”. Aquesta afirmació, remet a l'aspecte essencial del llibre fotogràfic com és l'experiència resultant de la interacció amb el propi objecte, així com les noves significacions que aporten les imatges al relacionar-les les unes amb les altres en una mateixa sèrie.

2.4 El foto llibre en l'actualitat.

El llibre fotogràfic no és un concepte nou, tal i com s'ha esmentat en els punts anteriors existeix des del segle XVIII, però avui en dia podem parlar d'aquest com un format renovat i en auge.

En els últims anys, el foto llibre s'ha convertit en un espai d'exploració i recerca de noves formes narratives, així com d'estratègies per donar a conèixer el treball del propi autor. A través de la revalorització històrica del concepte així com la seva conceptualització amb el temps, s'ha pres consciència del seu potencial creatiu, productiu i reflexiu, que es manifesta en l'augment de la seva producció, així com en l'interès general pel format.

El mitjà que suposa el llibre fotogràfic per la fotografia i altres disciplines, ha estat un factor important per tal que aquest sigui reconegut com un format en què l'artista, pugui donar-se a conèixer i la seva obra arribi a un gran nombre de persones. Cal tenir en compte, que a través d'aquest l'autor no ha de buscar i dependre d'un espai expositiu o de tercers, i a més compte amb la possibilitat de buscar nous punts de vista narratius i expressius a través dels diferents aspectes que el conformen: el disseny, la maquetació i la impressió.

Avui en dia, el públic pot gaudir d'una ampla oferta de llibres fotogràfics, des de les publicacions més tradicionals fins les propostes més experimentals i conceptuals, gràcies a les

millores en el desenvolupament i difusió d'aquestes obres. La impressió digital, el sistema *print-on-demand*, la difusió i venda *online* i l'abaratiment i simplificació dels processos, possibiliten una gran autonomia a l'autor sobre l'explotació de la seva obra i faciliten la creació de projectes editorials, normalment a través de l'autoedició (concepte explicat en el següent punt 2.5 *El fenomen de l'autoedició*).

A més dels nombrosos llibres fotogràfics creats en els últims anys, també han sorgit editorials dedicades especialment al tractament d'aquest format, com RM, Fiesta Ediciones, Fuego Books, Dalpine o Ediciones Anómalas entre altres. També cal destacar la presència de col·lectius com Blank Paper o No photo.

Aquesta disciplina doncs, cada dia té més presència a escoltes, cursos, tallers o màsters i és ja habitual que fotògrafs, editors, estudiants, experts i curiosos es trobin i intercanviïn informació sobre el tema a les xarxes socials, així com als Photobook Clubs, espais en els que es comparteix i incentiva el foto llibre de manera desinteressada.

2.5 El fenomen de l'Autoedició.

Paral·lelament a l'evolució i història del foto llibre cal esmentar l'auge en els últims cinc anys del fenomen de l'Autoedició, com un dels pilars d'aquest projecte i el moviment que caracteritza el món del foto llibre en l'actualitat.

En aquests moments i gràcies principalment als avenços tecnològics, informàtics i la creació de nous canals, la possibilitat de crear publicacions de gran qualitat està a l'abast de tothom independentment del seu pressupost. L'aparició de la venda sota demanda, la difusió i venda *online* sense intermediaris, l'abaratiment i simplificació dels processos d'autoedició, a més de la gran llibertat creativa que deriva de l'autoedició són algunes de les causes d'aquest fenomen. "*Un ejército de fotógrafos que actúan como editores ha tenido un papel fundamental en el renacimiento actual del fotolibro*" [5], declaren des del col·lectiu anglès Self Publish, Be Happy, una plataforma d'ajuda per aquelles persones interessades en el món

de l'autoedició. En aquest context, l'autoedició pot ser entesa com una senya d'identitat del propi autor, que fa ús del foto llibre com a via d'expressió de la mateixa.

En l'actualitat s'està produint una escena artística diferent a l'habitual en la que la possibilitat d'autoeditar el propi contingut i el luxe de posseir un objecte físic dins l'era digital, han generat nous modes de producció i una nova forma de comunicació amb els usuaris i lectors.

2.6 Iniciatives i moviments sorgits.

Aquest recent boom també s'ha pogut veure reflectit en diverses exposicions al voltant del format, com l'*Autoedit. Nuevas formas y modelos en la autoedición y la publicación independiente* (Navarra, 2015), formada per 380 publicacions autoeditades a més d'ésser acompanyada per debats i tallers. O el *F I E B R E. Feria en torno al fotolibro* (Madrid), que l'any 2015 celebrava la segona edició, fomentant la difusió de projectes editorials i reforçant la indústria del fotollibre espanyol.

Cal destacar també, la presència de iniciatives com *Have a nice Book*, un original videoblog dedicat als llibres de fotografia. La seva proposta està basada en la selecció de llibres fotogràfics interessants, i en la seva presentació seguint sempre un mateix format: un vídeo acompanyat de música en el qual el llibre es mostra sobre una superfície neutra i unes mans anònimes van passant les seves pàgines. Aquest format de presentació permet l'accés a continguts que bé per accessibilitat o per preu, no es podrien gaudir a més de fomentat la cultura i el consum de llibres fotogràfics, així com la divulgació dels seus continguts.

En aquest context, també podem trobar moviments relacionats amb el foto llibre, com el *Photobook Museum*, el primer museu que dona homenatge al llibre fotogràfic. Així com d'algunes fires com *Fiebre Photobook* la fira de llibres de fotografia pionera a Espanya i realitzada a Madrid. Aquesta té la finalitat d'ésser una trobada professional per autors amb treballs en desenvolupament, avançats o ja acabats en busca d'editorials, exposicions o la publicació del seu treball als mitjans.

Per últim dins de la mateixa vessant també hi podem trobar grups com *Photobook Club Barcelona* o *Photobook Club Madrid*, un espai de trobada per els amants dels llibres fotogràfics en el que es comparteixen coneixements i inquietuds de diverses obres fotogràfiques, així com també es realitzen diversos tallers i xerrades entre altres. La realització de llibres fotogràfics ha estat una de les vessants més utilitzades en la reproducció de treballs fotogràfics des del naixement de la mateixa fotografia. A partir de la dècada dels vuitanta, aquesta pràctica ha anat evolucionant i creixent en el temps alhora que convivint amb l'era de la digitalització.

3. Objectius i abast.

El propòsit principal d'aquest treball, és tal i com ja s'ha esmentat anteriorment, l'estudi de l'auge del foto llibre i l'autoedició a través d'una base teòrica i la realització pràctica d'un llibre fotogràfic, el qual, comprèn els següents objectius en la seva realització:

3.1. Objectius.

3.1.1. Objectius principals.

Cal diferenciar inicialment els objectius del projecte com a treball acadèmic, és a dir, tenint en compte la seva repercussió dins l'àmbit lectiu.

- Resoldre l'hipòtesi plantejada inicialment en relació a l'auge del foto llibre i l'autoedició del mateix. Afirmar i comprovar la situació actual viscuda pel format a través del seu estudi teòric i pràctic.
- Investigar i cercar la història i evolució del llibre fotogràfic. Ampliar el coneixement al voltant d'aquest format, els seus antecedents i la seva concepció al llarg del temps.
- Realitzar totes les tasques pròpies en la creació i autoedició d'un llibre fotogràfic. En aquest s'inclouen diverses disciplines com la fotografia, el disseny gràfic, el grafisme, la tipografia, la composició o la literatura (encara que aquesta vingui donada per tercers). Així, el tractament de les diferents àrees proporciona valor afegit al conjunt de la creació
- Explorar i potenciar al llarg del procés d'autoedició els coneixements intrínsecs en la creació d'un llibre fotogràfic.

- Utilitzar les capacitats obtingudes al llarg dels estudis en el Grau. Tenint en compte l'aprenentatge dels últims anys és pretenen utilitzar els conceptes assimilats a totes les disciplines adaptant aquests a la mateixa creació.

3.1.2 Objectius secundaris.

A continuació s'enumeren els objectius del mateix, com a producte i com a repte personal, és a dir, en relació amb els àmbits externs a l'acadèmic.

- Crear una obra d'identitat pròpia. La possessió de l'autoria d'aquesta obra en tots els seus aspectes genera un producte únic, exclusiu i original.
- Obtenir un portfoli dins l'àmbit fotogràfic diferent de l'establert en l'actualitat (pàgina web, galeria en línia). El llibre fotogràfic tot i ser un format en ús, no és el més utilitzat avui en dia per la creació d'un portfoli, les eines com pàgines web o les galeries *online* permeten fer-ho de forma més econòmica i senzilla.
- Adquirir una obra de caràcter professional amb projecció al món laboral. El format i tècnica, així com l'estètica i la composició juguen un paper clau en la professionalització del llibre i l'augment del seu valor i qualitat per l'exposició com a portfoli en el món laboral.
- Complir les expectatives presentades. L'organització, planificació, dedicació i responsabilitat són aspectes essencials per l'èxit del projecte. Es pretén doncs, complir amb els objectius exposats a través de perseverança, esforç i treball.
- Afrontar la totalitat d'un projecte de gran envergadura. És a dir, assumir el paper principal al llarg de la producció de la peça de forma autònoma i sense recolzament per part de membres d'un equip o col·lectiu. Les col·laboracions presents en el llibre en format literari no s'entenen com a aportacions en la pròpia creació de l'obra.

3.2. Abast.

L'abast d'aquesta peça no proposa cap limitació, ja que pretén ser una extensió del treball realitzat de forma autònoma en l'àmbit de la fotografia i el disseny. Per tant, pot ésser adequat per a tot aquell interessat en el projecte, el seu contingut, la seva forma o bé la seva temàtica.

Tot i això el *target* al qual es vol arribar concretament són aquelles persones interessades en l'estil propi de fotografia i disseny i l'autoria del projecte, per tant, possibles clients o bé persones interessades en la col·laboració en algun futur projecte.

4. Anàlisi de referents.

La realització de llibres fotogràfics ha estat una de les vessants més utilitzades en la reproducció de treballs fotogràfics des del naixement de la mateixa fotografia. A partir de la dècada dels vuitanta, aquesta pràctica ha anat evolucionant i creixent en el temps alhora que convivint amb l'era de la digitalització.

4.1. Referents a nivell de format.

En aquest context és necessari relacionar alguns dels antecedents en aquesta pràctica com Robert Frank amb el llibre *Los americanos* (1955-1956) en el que exposa la societat americana retratada al llarg de dos anys, *Nueva York* (1954-1955), de William Klein, com a reportatge per la revista Vogue sobre la vida i la societat de Nova York o *Magnum-Magnum* (2007) un llibre fotogràfic que compta amb prestigiosos fotògrafs com Cartier-Bresson, Capa o Eve Arnold.

Actualment però, també cal destacar pioners de la professió com Cristina de Middel, amb la seva publicació *The Afromauts* (2012), basat en un surrealista projecte espacial a Zàmbia que va tenir lloc en 1964. Carlos Spottorno amb *The PIGS* (2013), imitant el format del setmanari *The Economist*, retrata als països més dèbils de l'economia europea amb un caràcter despectiu anomenant-los *pigs*, acrònim de Portugal, Italy, Greece i Spain. Cristóbal Hara qual es va alçar amb el Premi Internacional al Millor Llibre de Fotografia amb, *An Imaginary Spaniard* i *Autobiography* i molts altres artistes espanyols i internacionals que donen nom a aquesta etapa de desenvolupament i creixement del llibre fotogràfic.

Tenint en compte la relació existent del projecte amb la literatura cal destacar fotògrafs que hagin treballat la seva obra combinant també imatges i textos, ja siguin poesies o escrits, com Irene Cruz, llicenciada per la Universitat Complutense de Madrid en Publicitat i Relacions Públiques, i Comunicació Audiovisual. Aquesta, presenta en alguns dels seus llibres fotogràfics com *Equu* (2015), *Feelings* (2014) o *What dreams are made* (2014) of la

integració de la poesia amb la imatge construint una narrativa visual a mercè d'infininitat de lectures i interpretacions.

Cal esmentar també a Miren Pastor, qui també inclou una part literària de la mà de tercers en la seva obra *Bidean* (2014) i de qui es parla en el punt 2.4. *Referents a nivell estilístic* en més detall.

4.2. Referents a nivell tècnic i de contingut.

En quant a la tècnica utilitzada per la realització del reportatge fotogràfic cal tenir en compte que s'han seguit paràmetres diversos segons les situacions trobades que han derivat cada una de les imatges.

Tot i això fotògrafs com Nich Hance McElroy, fotògraf de viatges que recórrer el món capturant instants com la seva sèrie *Thirteenth* (2012) on relata el seu intrèpid viatge per Canadà, o bé Finn Beales guardonat fotògraf de carrer, viatges i estil de vida, han estat referents tècnics per la seva capacitat d'inmortalitzar moments al llarg dels seus viatges adaptant-se a les diferents condicions proposades per el clima o les localitzacions, així com referents a nivell de contingut per la seva capacitat de captar i mostrar les persones, paisatges i moments que conformen els llocs visitats alhora que donen pas a la imaginació per crear noves històries a través de les mateixes imatges.

En el mateix context, Tino Soriano, reconegut fotògraf de viatges i fotoperiodisme declara *“Hay que intentar ser viajero y contar los lugares y las personas que conocemos a través de la imagen. Si vas a hacer fotografía de viajes debes llevar una idea de lo que quieres fotografiar y cómo quieres hacerlo.”*^[6] . L'autor, defensa la paciència com a base de la fotografia de viatges però també creu important l'imprevist i l'espontani ja que n'és l'essència de la mateixa. Així doncs, Soriano és un referent tant tècnic per les característiques de les seves fotografies com de contingut per la seva temàtica principal.

4.3. Referents a nivell estilístic.

Pel que fa a l'estètica del projecte, cal anomenar l'obra de Jaime Narváez, expert en disseny de llibres fotogràfics, el qual ha treballat en més d'una desena de produccions. L'estil minimalista en la composició de la imatge és fonamental per la creació de la narrativa o fil argumental, així com l'ordre i posició del text, deixa entreveure un interès i expectació en el lector. Obres com *Country Fictions* (2011-2013) o *Bajo techo* (2010) on també s'inclouen fragments de text, o bé *Photo+* (2014) en format diari, són referents estilístiques del projecte a realitzar.

També cal esmentar l'obra de Miren Pastor, una jove llicenciada en Belles Arts a la UPV, a qui el Màster en fotografia cursat a l'escola Blank Paper (Madrid) la va dur a l'autopublicació de dos foto llibres que s'han convertit en l'eix del seu projecte *Bidean* (2014), amb el qual a realitzat diverses exposicions nacionals e internacionals. En aquest context la totalitat de la seva obra esmentada anteriorment: *Bidean* (2014), es un gran referent estilístic i de contingut d'aquest treball.

El principal referent estilístic però, ha estat el *magazine CEREAL* (2016). Una revista que compte amb dues publicacions a l'any i tracta sobre viatges i disseny. En quant a la temàtica d'aquesta es poden trobar històries de diferents llocs del món, persones, cultures i fins i tot la presentació de productes de disseny. Tot això, amb una combinació excel·lent entre la fotografia i el disseny gràfic que acompanya la informació principal.

Pel que fa a la colorimetria del *magazine*, destaca l'ús del blanc i el negre com a colors principals, així com les seves respectives paletes fent ús de diverses tonalitats d'ambdós colors, però seguint una estètica funcional i senzilla. De la mateixa manera, la disposició dels elements gràfics i textuais que la conformen recorda a un estil minimalista en el que la informació presentada es redueix a l'essencial. Considerant doncs, aspectes com el color i la disposició dels elements, la revista està relacionada directament amb el plantejament estètic presentat al foto llibre.

4.4. Referents a nivell teòric.

En l'àmbit teòric el llibre *Imagen y Poesía* (2014) de Llorenç Raich Muñoz tracta sobre l'origen de la creació fotogràfica per tal de comprendre la poètica d'aquest llenguatge. “*Quien crea una imagen, crea poesía*” així defineix l'autor la seva concepció basada en el doble sentit de la fotografia i les múltiples interpretacions i significats que aquesta pot generar. A través doncs, de diferents autors i creadors, Muñoz intenta comprendre les històries de Cartier-Bresson o la bellesa atrapada de Henry Fox Talbot, desvelant la poesia que hi ha en cada obra. En la mateixa línia podem destacar el llibre *Las palabras y las fotos. Literatura y fotografía* (2009) de Ferdinando Scianna. L'autor tracta en aquest la influència de la fotografia en altres disciplines artístiques i particularment sobre la literatura i la narrativa. Així doncs, realitza una anàlisi en relació a la manera en què les imatges poden interaccionar amb els textos des d'un punt de vista creatiu i tenint en compte el paper decisiu de la fotografia.

5. Desenvolupament.

5.1. Metodologia.

Tenint en compte la base teòrica establerta en els punts anteriors, a través de les investigacions presents en el marc teòric, així com l'estudi previ realitzat, és necessari establir els procediments que acompanyaran la realització de l'objecte d'estudi d'aquest projecte.

Com ja s'ha esmentat, l'estudi pràctic consisteix en l'autoedició d'un llibre fotogràfic, assumint totes les fases pròpies en la producció d'aquest, des de l'obtenció del contingut fotogràfic, passant per la maquetació i disseny del mateix, així com la impressió i obtenció física de la peça.

A continuació, s'han recollit de forma més extensa els procediments a realitzar pel desenvolupament i obtenció del producte final d'aquest projecte.

5.2. Disseny.

5.2.1 Preproducció.

Per la realització del projecte seran necessàries les fases exposades a continuació:

5.2.1.1 Preproducció individual.

Per tal de donar lloc a la realització del contingut propi de la peça, en aquest cas, el contingut del llibre fotogràfic, cal tenir en compte una sèrie d'aspectes previs a aquesta producció. Aquests seran decisius per l'assoliment dels objectius proposats i establiran les pautes per a l'execució de la següent fase.

Els procediments previs s'inicien amb la recerca i estudi de la temàtica a tractar en les fotografies. Aquesta primera fase serà decisiva, tenint en compte que aquestes imatges seran la principal aportació del projecte i conformaran la peça visual clau del futur llibre fotogràfic. Per això, s'ha dut a terme una anàlisi conjuntament amb la tutora del projecte, d'aquelles temàtiques rellevants per ser mostrades en un portfoli seguint l'estil fotogràfic propi, en conjunció a l'estètica del projecte i tenint en compte la creació d'un fil argumentatiu visual. Ha estat imprescindible en aquest context, la cerca d'inspiració en obres d'altres autors i antecedents esmentats anteriorment.

La temàtica definitiva doncs, gira a l'entorn de diversos conceptes com son viatjar, descobrir, viure, conèixer, connectar o trobar, tots ells, presents en les línies generals del discurs visual. És pretén mostrar a través d'aquests, l'experiència personal i les històries viscudes en el viatge realitzat, així com transmetre i evocar mitjançant el contingut i forma del mateix les emocions i sensacions viscudes al llarg del mateix. Aquesta elecció, permet l'ús de diverses tècniques i vessants fotogràfiques (retrat, paisatge, artística etc.) el què suposa una gran llibertat en l'execució del reportatge fotogràfic, però alhora, un gran compromís en l'ús de les tècniques adequades per a cada tipus de fotografia.

D'altre banda, cal establir l'equip fotogràfic que es necessitarà per l'obtenció de les imatges. En aquest cas s'ha fet ús dels següents materials: càmera rèflex digital Canon 5D Mark III, la qual, ofereix una extraordinària qualitat d'imatge, l'objectiu de focal fixa Canon 50mm f/1.8 tenint en compte l'alt rendiment d'aquest en quant a la seva lluminositat i l'efecte i bellesa que proporciona la seva baixa profunditat de camp a les fotografies, objectiu gran angular de focal fixa Sigma 25mm f/1.4 el qual presenta també un alt rendiment en quant a la seva lluminositat alhora que proporciona una alta qualitat i nitidesa a la imatge, trípode Hama model Star 61 per situacions en les que es necessiti certa estabilització externa i per últim una Targeta SanDisk de 32GB.

Cal destacar que el material seleccionat té a veure amb el resultat que es vol obtenir i segueix doncs, el fil narratiu desitjat.

Paral·lelament és necessari programar el temps de realització de les fotografies, així com dur a terme la recerca de les localitzacions pertinents. Tenint en compte que aquestes fotografies es realitzaran al llarg d'un viatge i per tant dins d'un temps limitat, s'ha donat lloc a la següent proposta en la que es detallen les localitzacions i àrees d'interès planificades.

Estimació de localitzacions i àrees d'interès (Platges, cales, mercats, nuclis històrics etc.) per les dates del 9/4/2016 al 14/4/2016:

- Eivissa
- Nucli històric de Dalt Vila
- Es Cubells
- San Agustí des Vedrà
- Platges de Comte
- Cala Bassa
- Sant Antoni de Portmany
- Cala Gració
- Sant Joan de Labritja
- Poblat de Balàfia
- Portinatx
- Cala Benirràs
- Cala Sant Vicent
- Sant Jordi de ses Salines
- Ses Salines
- Es Codolar
- Sant Josep de Sa Talaia
- Cala d'Hort
- Cala Vedella
- Sant Llorenç de Balàfia
- Església de Sant Miquel
- Santa Eulària des Rius
- S'Aigua Blanca
- Mercat de Las Dalias
- Punta Arabí Hippy Marquet

Cal tenir present, que aquest llistat es pot veure modificat en el transcurs del viatge i segons el temps dedicat a cada una de les localitzacions, així com la previsió de possibles imprevistos meteorològics entre d'altres.

5.2.1.2 Preproducció col·laborativa.

Al mateix temps que es duen a terme les tasques individuals de realització del contingut del foto llibre es imprescindible establir i organitzar les tasques col·laboratives del mateix, en aquest cas, establir contacte amb aquelles persones (coneguts, aficionats, escriptors o poetes) que aportaran els textos els quals acompanyaran a les imatges obtingudes.

En primer lloc és necessari dur a terme l'elecció d'aquelles persones que realitzaran la col·laboració segons la seva disposició i afinitat amb l'essència del projecte. Aquestes persones són:

- Andrea Álamo
- Roberto Armario
- Alicia Barragan
- Marina Casas
- Ferran Casolí
- Laia Domènech
- Eva Expósito
- Marina García
- Júlia Gras
- David Pacheco
- Raquel Pacheco
- Mª Asunción Posadas
- Edgar Prusaczyk
- Irene Ruiz
- Maitane R.Salaberria
- Ane Santiago
- Isa Sepúlveda

Una vegada establert el llistat de persones seleccionades, s'ha donat lloc a la primera presa de contacte amb les mateixes per tal d'informar i presentar el projecte alhora que es formalitza la petició de col·laboració. A continuació s'adjunta el text entregat via *email* a les persones seleccionades:

Benvolgut/da,

Et faig arribar aquest correu per tal de presentar-te el que és el meu Treball Final de Grau, així com per demanar-te la teva col·laboració en el mateix.

Primer de tot, fer-te saber que el propòsit d'aquest projecte és l'autoedició d'un llibre fotogràfic anomenat *Insulae*. En aquest, s'inclourà un reportatge fotogràfic realitzat a

Eivissa (Illes Balears) i a més (aquí és on necessito la teva col·laboració) es vol acompanyar aquestes fotografies de textos sobre allò que transmeten les pròpies imatges.

La meva petició és doncs, si estàs disposat o disposada, a escriure allò que et transmeti una de les fotografies realitzades, la qual et faré entrega en mà. El text és lliure en quant al format però no en quant a la llargària, és a dir, tant pot ser un relat curt, com una poesia, com una frase, com tan sols una paraula, el més important és que descriguis el que et transmet aquella imatge, però la llargària està limitada, tenint en compte les limitacions pròpies del maquetat del foto llibre ha de ser d'entre 100 i 150 paraules (tot i això si aquest paràmetre resulta un problema per la redacció podem parlar-ho i trobar una solució).

Resto a la espera de la teva resposta, qualsevol dubte pots consultar-ho en aquest mateix *email*.

Moltes gràcies pel teu temps.

Irene.

En acabat, s'ha donat lloc al temps d'espera establert per rebre les respostes dels col·laboradors amb les seves aportacions.

5.2.2 Producció.

5.2.2.1 Producció fotogràfica

Una vegada establertes les bases per la producció de la peça, en aquest cas del llibre fotogràfic, s'ha donat lloc als procediments adequats per l'obtenció dels diferents elements que el conformen.

Així doncs, aquesta fase de producció s'ha iniciat en el mateix moment en què s'inicia el propi viatge programat per la realització de les fotografies. Al llarg d'aquest, s'ha tingut en compte la planificació i organització detallada anteriorment, tot i que s'han vist modificades algunes localitzacions, de la mateixa manera que s'han afegit altres àrees d'interès segons el transcurs del viatge i les experiències que han anat marcant el camí sobre el qual s'ha teixit el discurs fotogràfic obtingut.

D'aquesta manera, les localitzacions i àrees d'interès visitades (apareixen en negreta les noves incorporacions o modificacions) segons la seva disposició en els dies, finalment ha estat la següent:

09/04/2016	10/04/2016
<ul style="list-style-type: none"> - Santa Eulària des Rius <ul style="list-style-type: none"> · Mercat de Las Dalies - Sant Antoni de Portmany <ul style="list-style-type: none"> · Cala Gració · Cala Gracioneta · Cala Salada · Cala Saladeta · Punta Galera - Sant Josep de Sa Talaia <ul style="list-style-type: none"> · Cala de Bou · Platges de Comte · Cala d'Hort 	<ul style="list-style-type: none"> - Sant Josep de Sa Talaia <ul style="list-style-type: none"> · Mercat de segona mà i antiguitats de Sant Jordi - Sant Carles de Peralta <ul style="list-style-type: none"> · Església Sant Carles de Peralta · Nucli Urbà · Aigües Blanques - Sant Joan de Labritja <ul style="list-style-type: none"> · Cala Benirràs · Poblat de Balàfia

Taula 5.1 Planificació dia 1

11/04/2016	12/04/2016
<ul style="list-style-type: none"> - Formentera <ul style="list-style-type: none"> · Cap de Barbaria · Caló de Sant Agustí · Caló de Sant Agustí · Caló des Mort · Platja de Migjorn · Far de la Mola · Es Caló · San Ferran de Ses Roques · Ses Salinas · La Savina · Ses Illetes 	<ul style="list-style-type: none"> - Eivissa <ul style="list-style-type: none"> · Dalt Vila · Passeig Marítim

Taula 5.2 Planificació dia 2

13/04/2016
<ul style="list-style-type: none"> - Santa Eulària des Rius <ul style="list-style-type: none"> · Punta Arabí Hippy Market · Cala Martina · Cala Pada · Puig de Missa - Eivissa <ul style="list-style-type: none"> · Dalt Vila

Taula 5.3 Planificació dia 3

En cada un d'aquests indrets, s'ha donat lloc a contingut fotogràfic específic segons el seu interès, l'escenari trobat, així com les vivències pròpies viscudes a cada una de les localitzacions.

Per la realització de les fotografies esmentades, s'ha seleccionat el suport digital, tenint en compte l'aparença final que s'ha volgut aconseguir, així com la seva resistència per suportar situacions imprevistes o errors en la producció, que poden ser solucionats en la postproducció.

Pel que fa a la càmera que s'ha utilitzat, tal com s'ha esmentat anteriorment, es tracta d'una Canon 5D Mark III, una DSLR que compta amb un sensor CMOS de 22,3 megapíxels, el que permet captar imatges d'alta qualitat i amb molts detalls. A més, ofereix una gran sensibilitat ISO que proporciona una extraordinària qualitat a les imatges, independentment de les condicions lumíniques. Enfoca de forma ràpida i precisa, gràcies a l'enfocament automàtic de 61 punts i permet disparar contínuament d'alta velocitat, essent capaç de seguir l'acció a 6fps. En general, és una càmera rèflex de gran qualitat que ha aportat caràcter professionalitat i qualitat al resultat obtingut.

En relació a les òptiques utilitzades s'han fet servir dos objectius de focal fixa: Canon 50mm f/1.8 i Sigma 35mm f/1.4 . Aquesta decisió, ve donada per diversos motius com són: la qualitat d'imatge que ofereixen, cal tenir en compte que l'arquitectura d'aquestes òptiques ha estat dissenyada per treure el màxim partit en una única distància focal el que permet reduir al màxim algunes aberracions i distorsions; la seva lluminositat, en aquest cas, s'ha treballat amb apertures d'f.1.8 i f1.4 el que ha permès realitzar fotografies molt lluminoses amb temps d'exposició reduïts, així com la possibilitat de treballar la profunditat de camp i el *bokeh* produït d'una forma molt més personalitzada; i en últim lloc per l'esforç que suposa la seva longitud focal fixa, la qual obliga a la recerca de la composició perfecte des de diferents perspectives així com distàncies sense l'ajuda d'un *zoom*, permetent desenvolupar la pròpia tècnica fotogràfica.

Quant a les especificacions tècniques de cada imatge com el temps d'exposició, l'apertura del diafragma, o l'ISO, s'han tingut en compte diferents combinacions dels mateixos paràmetres segons les condicions de les imatges obtingudes.

Una de les condicions pròpies de la temàtica seleccionada, és l'espontaneïtat en la presa de les fotografies segons les experiències i els moments viscuts, per això, s'han hagut d'utilitzar paràmetres diversos per cada situació a fotografiar i el temps que s'ha tingut per fer-ho.

5.2.2.2 Producció col·laborativa.

D'altra banda, de la mateixa manera que a la fase anterior Preproducció, cal tenir en compte les tasques col·laboratives que acompanyen la producció de la peça.

Així mateix, en aquesta etapa, s'ha donat lloc a la rebuda de textos per part dels col·laboradors del projecte com a resposta a l'*email* enviat anteriorment, en el què se'ls ha fet arribar una fotografia a la qual tenien que atribuir-li un text sobre allò que els evocava la mateixa.

El procés ha estat variable en el temps dins d'un limit establert per reunir tots els textos necessaris i poder donar lloc a la maquetació del conjunt d'elements gràfics i textuais, és a dir les fotografies i els textos. Al llarg d'aquest període ha estat necessari un flux de comunicació amb tots els col·laboradors per tal de resoldre aquells dubtes o necessitats que presentessin.

5.2.3 Postproducció.

En el marc de la postproducció s'han treballat aspectes relacionats amb el processament de les imatges, així com aspectes del maquetat i l'aparença final del llibre fotogràfic.

5.2.3.1 Postproducció fotogràfica.

Un cop obtingudes les fotografies en l'anterior etapa de producció, s'ha dut a terme la selecció i edició de les mateixes per tal d'unificar l'estil d'aquestes i crear una harmonia visual a través del tractament de paràmetres com el to, l'exposició, el contrast, o la saturació entre altres.

En primer lloc doncs, s'ha realitzat una selecció d'aquelles fotografies útils, és a dir, aquelles que podien ser usades per la seva edició posterior ja que complien els requisits tècnics i estètics bàsics (enfoc, moviment, lluminositat etc...). A continuació, s'ha realitzat una segona selecció comparant i descartant les fotografies tenint en compte altres requisits intrínsecs de la imatge (qualitat visual, bellesa, composició etc...), per tal d'obtenir les millors fotografies d'entre totes les realitzades.

En acabat el procés de selecció, s'ha donat lloc a l'edició de les fotografies a través del *software* d'edició Adobe Photoshop Lightroom CS6. En aquest context, cal destacar el tractament de cada una de les fotografies de forma individual, segons el plantejament estètic present a cada una d'elles, així com el seu tractament col·lectiu, tenint en compte el discurs visual plantejat inicialment. Les fotografies doncs, han estat sotmeses a correccions de mida, de color globals i selectives, així com d'altres paràmetres en relació a les necessitats intrínseques de cada imatge.

Inicialment, s'ha treballat el balanç de blancs per tal de reflectir la situació lumínica predominant a l'illa, en aquest cas, amb un clar predomini de la llum de dia i una temperatura de color amb prevalença dels tons càlids. De la mateixa manera, s'han treballat els controladors del to de la imatge com són: l'exposició, el contrast, les àrees il·luminades, les ombres, els blancs, els negres i la brillantor, per tal d'aconseguir ajustar el conjunt de les imatges dins d'un mateix plantejament estètic. És per això, que s'ha donat lloc a la creació d'un *preset*, és a dir un arxiu amb la informació i ajustos prèviament treballats a una imatge per tal de poder ser aplicats a d'altres, i aconseguir així, establir un estil visual a un grup d'imatges. Aquest *preset* creat doncs, conté els ajustos generals aplicats a totes les fotografies

presentades en les que hi podem trobar una exposició i brillantor present de forma subtil, el tractament del contrast per tal de donar èmfasi i diferenciar les àrees més obscures del predomini de les clares, les àrees il·luminades treballades segons les necessitats lumíniques de cada imatge i per últim la gran presència dels blancs per sobre dels negres.

Cal fer especial referència al tractament del color i to de les imatges, tenint en compte que ha estat el factor decisiu en la creació del discurs visual i l'harmonia del conjunt fotogràfic. L'estil visual atorgat a les fotografies, té a veure amb la localització en la què s'han realitzat, i el seu caràcter i geografia. Eivissa, és coneguda per les seves cases de pagès blanques i el blau cristal·lí de les seves aigües, és per això que l'escala de tons i les correccions de colors han estat íntimament relacionades amb aquesta aparença visual amb predomini de tonalitats blanques i blaves, així com una temperatura de color més aviat càlida que convida a imaginar l'essència de la illa.

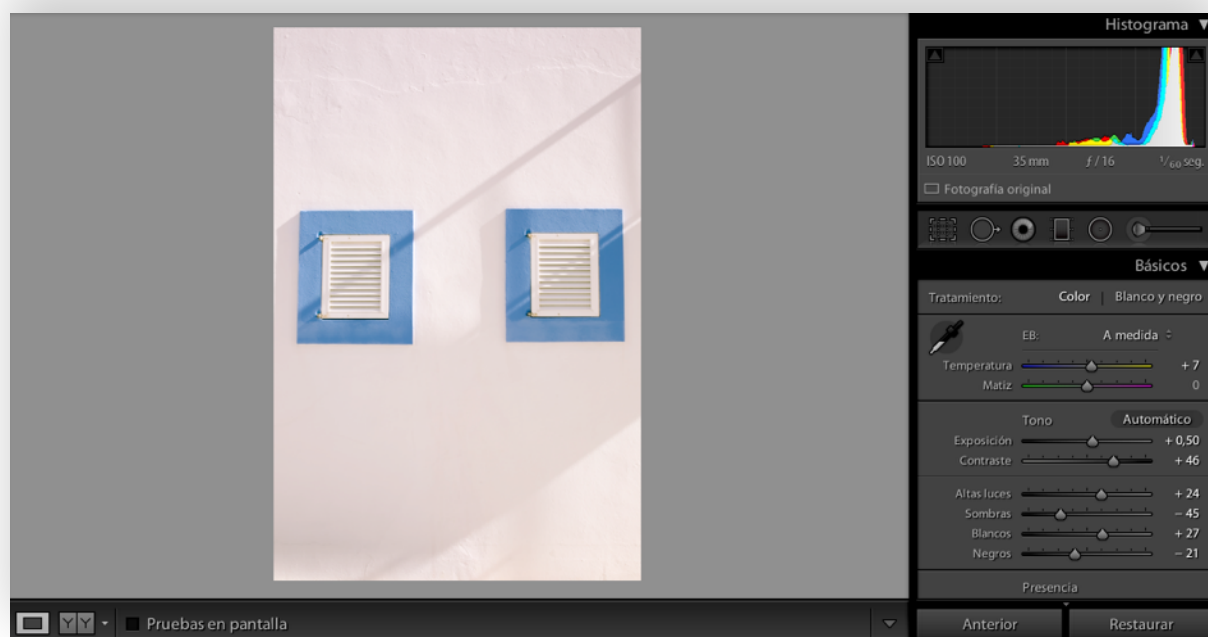

Figura 5.1. Captura software d'edició

5.2.3.2 Postproducció gràfica i maquetat

Un cop obtinguts els dos elements clau del projecte, és a dir, les imatges i el text s'ha donat lloc a la maquetació i disseny del llibre i per tant a la creació de la seva aparença final.

Per dur a terme aquesta última etapa de producció s'ha utilitzat el software d'edició i maquetació Adobe InDesign CS6, amb el que s'ha dissenyat l'aspecte i estètica final del llibre fotogràfic. Per això, s'han combinat les fotografies i els textos obtinguts al llarg del projecte, amb la intenció de crear una narrativa o seqüència visual amb sentit propi dins del conjunt del foto llibre.

Així doncs, a través d'aquests dos elements i la seva conjunció, s'ha treballat el disseny del maquetat seguint una línia estètica molt clara en tots els aspectes que hi intervenen, com són la tipografia, el grafisme o la composició de les imatges en l'espai. Respecte a la línia estètica esmentada, cal destacar el seu caràcter minimalista, amb presència dominant dels blancs i un tractament de l'espai innovador que possibilita diferents lectures d'una mateixa imatge, o d'un mateix espai compositiu.

En aquest mateix context, convé destacar l'elecció de la tipografia amb la que s'han presentat els textos i el títol, els quals conformen la part literària del foto llibre. Per això, ha estat necessària la realització d'una recerca acurada de diferents fonts tipogràfiques que compleixen el plantejament estètic inicial i poguessin ser usades lliurement, és a dir, sense drets d'autor. Finalment, s'ha optat per una font clàssica com és la Times New Roman, així com les seves diverses vessants: Regular, *Italic* o **Bold**. És una tipografia del tipus serif, és a dir compta amb terminacions en els extrems de les seves línies, gaudeix d'una molt bona legibilitat, i segueix els canons estètics minimalistes i senzills proposats.

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Proin blandit elit vel molestie sagittis. Nulla euismod condimentum leo, vitae interdum lacus ornare nec. Phasellus pretium elit a venenatis cursus. Nulla maximus semper fermentum. Integer commodo metus vitae leo facilisis, at pellentesque nisl malesuada.

Mostra de text amb la font Times New Roman

D'altra banda, la font utilitzada en títol i el text de la portada ha estat la Minion Pro, de la mateixa manera que a l'anterior, també s'ha fet ús de les seves diverses vessants: Regular, *Italic* o **Bold**. També és una tipografia del tipus serif, inspirada en les lletres d'impremta del Renaixement i amb un disseny elegant i altament llegible.

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Proin blandit elit vel molestie sagittis. Nulla euismod condimentum leo, vitae interdum lacus ornare nec. Phasellus pretium elit a venenatis cursus. Nulla maximus semper fermentum. Integer commodo metus vitae leo facilisis, at pellentesque nisl malesuada.

Mostra de text amb la font Minion Pro

Tot i la similitud de les fonts tipogràfiques seleccionades, cada una d'elles dota d'un sentit i estètica diferent al text que acompanyen gràcies a la seva composició i tractament en l'espai, permetent la continuïtat del discurs visual sense trencar l'estètica proposada.

Un altre punt a destacar en el procés de maquetat és la disposició de les fotografies i l'estructuració de les mateixes en l'espai de què es disposa. Per això, han estat necessaris els processos de selecció esmentats anteriorment, a través dels quals, s'han obtingut les imatges finals a incorporar al llibre fotogràfic. A continuació doncs, s'ha pogut donar lloc a la disposició de les imatges tenint en compte un plantejament innovador i diferent en què la composició de les imatges es troba fora dels cànons establerts, en busca d'un nou punt de vista i narrativa visual atractiva pel lector.

Figura 5.2 Captura software de maquetació

El resultat, és una estètica, senzilla, elegant i íntimament lligada amb l'essència del discurs visual, és a dir, a través dels elements treballats i la seva conjunció amb el disseny creat, es pretén evocar i transportar al lloc on han estat preses les fotografies, en el moment precís de l'instantània.

5.2.3.3 Postproducció d'impressió.

Finalment, s'ha donat lloc a l'obtenció final del llibre i per tant, al pas del format digital al format físic.

En aquesta última etapa, ha estat necessària la recerca d'informació sobre els tipus de papers i d'impressions existents, les qualitats de les mateixes, així com els colors i textures segons l'estètica proposada al llarg del projecte. Cal tenir en compte en tot el procés la intenció que es vol crear en el lector i per tant cada etapa ha d'estar directament relacionada amb l'obtenció del producte final.

Pel que fa als aspectes intrínsecs en l'impressió del llibre fotogràfic, cal esmentar la elecció d'una estètica externa senzilla, el format és de 23,5x16,5cm, amb un acabat de tapa tova, laminada per tal de preservar el to del paper al llarg del temps i amb una enquadernació encolada. En quant a l'aspecte interior de les pàgines del llibre, s'ha seleccionat un paper mate que afegeix intensitat a l'acabat, i aporta un aspecte interessant a les fotografies i la colorimetria de les mateixes, amb un gramatge de 160 gr. per tal d'assegurar la correcta impressió d'imatges a doble cara.

Convé destacar que l'impremta seleccionada The Folio Club (Barcelona), treballa amb papers que compten amb el certificat FSC (Forest Stewardship Council), i per tant els identifica com un producte sostenible i responsable amb el medi ambient. A més de fer ús de tintes biodegradables i solubles a l'aigua, sense la necessitat de fer ús d'alcohol o qualsevol altre material contaminant.

6. Anàlisi de resultats.

Assolides totes les etapes pròpies de la realització del projecte, s'ha obtingut la peça final com a resultat tant de l'estudi teòric previ, així com de la posterior aplicació pràctica realitzada.

El producte final obtingut, és un llibre fotogràfic anomenat *Insulae*, el qual, compta amb 61 pàgines en les que s'hi poden observar fotografies i textos relacionats amb l'experiència de viatjar i conèixer un nou indret, en aquest cas Eivissa. Els elements esmentats es troben disposats en l'espai de manera senzilla i clara, però atorgant a cada una de les pàgines d'un sentit propi, dins de la narrativa visual del llibre. Cal recordar, que la peça obtinguda és la primera producció dins del projecte *Evocare*, en el qual es pretén recollir el testimoni visual d'altres indrets d'interès.

Tal com s'ha esmentat al llarg d'aquesta memòria, el contingut inclòs a nivell fotogràfic, ha estat realitzat al llarg d'un viatge programat a l'illa d'Eivissa, és per això, que les imatges del llibre mostren diferents indrets i paratges del destí seleccionat, així com moments i instants capturats durant el mateix. En quant al contingut inclòs a nivell literari, han estat essencials les aportacions de les persones seleccionades per dur a terme les col·laboracions, així com el *feedback* rebut per part de les mateixes sobre les fotografies i el què aquestes els havien transmès.

Així doncs, l'obra obtinguda compta amb el plantejament estètic i conceptual proposat a l'inici d'aquest projecte, tenint en compte els referents i antecedents enumerats en aquesta mateixa memòria.

Pel que fa a l'estètica del llibre fotogràfic obtingut, es pot observar una clara influència del referent estilístic principal, el *magazine CEREAL* (2016), per l'ús del blanc i el negre com a paleta única, així com la disposició dels elements gràfics i textuals d'una forma minimalista, però alhora elaborada en la recerca de la composició perfecte utilitzant disposicions dels elements diferents a les simètriques establertes.

Cal fer esment específic, de l'etapa de maquetació del llibre fotogràfic, 5.2.3 *Postproducció*, dins de la totalitat estètica del projecte, tenint en compte que en aquesta s'ha desenvolupat i treballat de forma concisa l'aparença visual de la peça. Com ja s'ha esmentat, la diferència principal en la composició visual del llibre, és l'ús de disposicions asimètriques i ambigües, alhora que es manté un cert equilibri i ritme entre els diferents elements proposats, per tal de crear complexitat i buscar punts de vista estimulants pel lector.

A continuació s'adjunta un exemple del resultat d'aquesta etapa de maquetació i disseny.

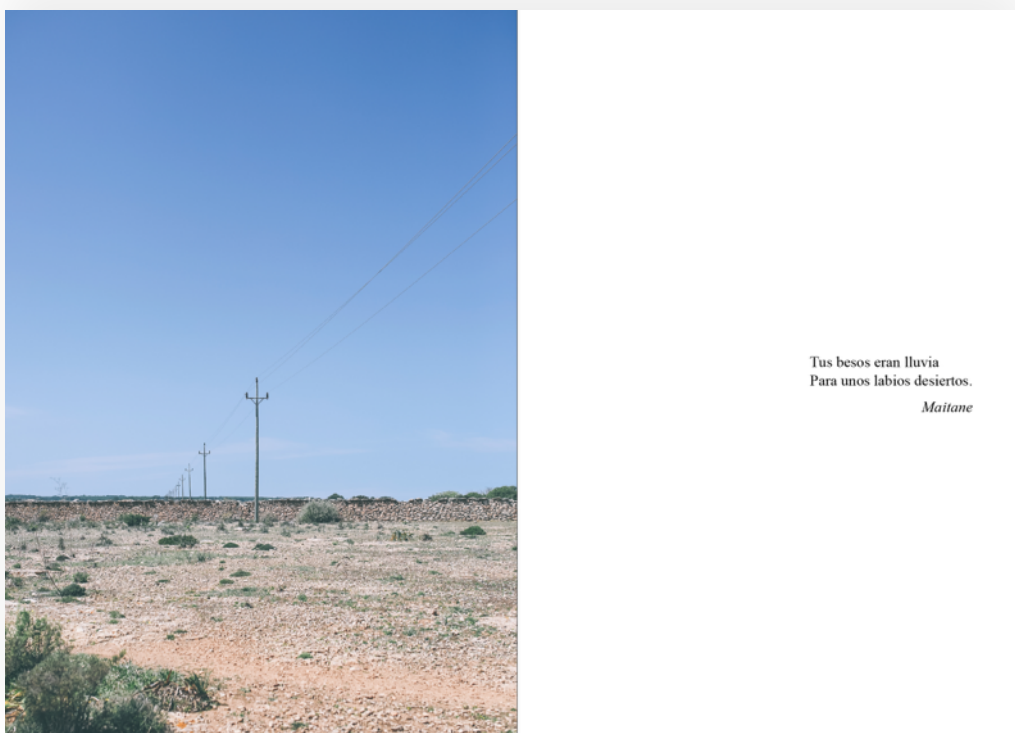

Figura 6.1 Exemple de maquetació amb fotografia i text

En quant al plantejament conceptual i de contingut també es poden observar referències a diferents autors esmentats anteriorment, tot i que la influència no ha estat tant evident en el resultat, tenint en compte l'estil fotogràfic propi atorgat a les fotografies, així com la desconeixença de les situacions i indrets trobats en el viatge. Tot i això, es pot observar al llarg del discurs fotogràfic obtingut, la recerca en la composició i organització efectiva dels elements gràfics de cada imatge, així com el disseny òptim segons la intenció en el moment precís de la captura.

En síntesi, el producte resultant d'aquest projecte, compleix els requisits plantejats al llarg de la memòria, és a dir, de manera global s'ha aconseguit dur a terme l'autoedició d'un llibre fotogràfic, partint de l'investigació i recerca prèvia, i posteriorment realitzant la posada en pràctica. A més la producció de la peça obtinguda, ha permès l'obtenció d'un portfoli com a mostra de la tècnica fotogràfica personal a través d'un nou canal com és el foto llibre, allunyat de les plataformes digitals més usades en l'actualitat. D'aquesta manera, s'ha pogut obtenir una peça d'autoria pròpia, en la què s'han realitzat totes les tasques pròpies de forma individual, complint les expectatives professionals i personals presentades en el projecte.

6.1 Entrevistes d'opinió

Per tal d'entendre i recollir informació resultant del procés realitzat per l'obtenció del foto llibre, s'han realitzat entrevistes d'opinió a diversos col·laboradors que han participat en el projecte a través de l'aportació dels seus textos.

Aquest recull d'opinions ha permès obtenir un *feedback* del treball realitzat, així com de l'experiència viscuda pels participants del mateix. Per això, s'ha fet arribar a alguns d'ells un *email* amb dues preguntes, i un petit extret del resultat final obtingut:

Benvolgut/da,

Primer de tot, agrair-te la teva participació en el meu projecte, ja que ha estat molt important pel transcurs del mateix. Una vegada finalitzat el procés i obtingut el producte, i per tant el foto llibre final, m'agradaria saber quina ha estat la teva opinió en relació a aquesta experiència de col·laboració.

Per això, voldria demanar-te si podries contestar les següents preguntes de forma breu, per tal de saber si ha estat satisfactori o pel contrari caldria millorar alguns aspectes d'aquest. (Paral·lelament t'adjunto una pinzellada del que és foto llibre final per tal que puguis contestar la segona pregunta, si no hi veus la teva aportació, no ho tinguis en compte, això només un petit extret aleatori del llibre final).

1. Com a autor/a d'un dels textos inclosos en el llibre fotogràfic *Insulae*, quina ha estat la teva experiència al treballar en relació a una fotografia i el què aquesta t'ha transmès?
2. Veient el resultat final, creus que ha estat encertada la combinació de text i imatge en un llibre fotogràfic?

Resto a l'espera de la teva resposta, qualsevol dubte pots consultar-ho en aquest mateix e-mail.

Moltes gràcies de nou pel temps,

Irene

A l'Annex III. *Entrevistes d'opinió*, s'hi poden trobar les diferents respostes obtingudes tal com les han contestat els col·laboradors.

De manera general, l'experiència al redactar un text partint d'una fotografia ha estat positiva en totes les opinions recollides, i tal com han esmentat alguns d'ells els ha permès realitzar un exercici d'anàlisi i observació de la fotografia, més enllà d'una primera visió superficial, sobre el que aquella els hi transmetia adentrant-se en el seu valor emocional. Així ho ha relatat, per exemple, la Laia Doménech una de les col·laboradores *“Interioritzar la imatge, identificar-se per deixar brollar allò que un és o anhela en un moment concret. La fotografia és molt suggerent, un instant breu que s'atura en el tràfec del dia; per agafar aire, per somniar, per decidir allà on vols arribar, per capbussar-te de nou fins al proper instant.”*

D'altra banda, pel que fa a les opinions en relació al resultat final obtingut, també han estat positives ja que s'ha entès la combinació de text i imatge realitzada com una aportació de nous punts de vista, així com un exercici de reflexió més profund a través del qual un element enriqueix a l'altre en el contingut i forma del mateix. Tal com esmenta l'Andrea Álamo, també col·laboradora del projecte *“Crec que la combinació de la imatge i el text aporta nous punts de vista, nous horitzons, sense limitar la teva pròpia visió personal. En tot cas, és una manera de deixar-se emportar, ja no només per la imatge, sinó també per les paraules que l'acompanyen, portant-te a llocs on potser no esperaves acabar”*.

En general, la valoració obtinguda ha estat molt satisfactòria tenint en compte les respostes recollides, així com les idees extretes de les mateixes. A través d'aquestes, s'ha pogut comprovar tant la gratificant experiència dels col·laboradors en el projecte, com el bon funcionament de l'ús d'imatge i text en un mateix llibre fotogràfic.

7. Possibles ampliacions.

En el marc treballat entorn a l'autoedició del foto llibre, també cal incloure les possibles ampliacions plantejades per la seva realització *a posteriori* de l'entrega d'aquest projecte o bé com a línies futures en relació a altres possibles vessants del projecte.

7.1 Exposició fotogràfica.

En aquest context, cal destacar el plantejament d'una exposició fotogràfica com a extensió de l'obra presentada. S'ha de tenir en compte la intenció de la realització d'aquesta, des de l'inici del projecte, tot i que no ha estat factible per manca de temps en el període disposat per la realització del treball final de grau.

El foto llibre realitzat doncs, seria la base per la realització d'una futura exposició al voltant del mateix. Aquesta però, pretén ser una exposició fora del comú, en la que no només es pretén treballar i potenciar l'impacte visual de les fotografies realitzades, sinó també treballar altres sentits com són l'oïda, el tacte o l'olfacte, a través d'elements que ajudin a connectar i entendre el fil narratiu i el discurs visual de les pròpies fotografies.

Cal insistir en l'objectiu i propòsit principal de l'obra, que és transmetre i evocar l'experiència viscuda per tal de transportar al lector a aquell mateix indret.

És per això, que podria ésser necessari la organització d'un nou viatge (a la mateixa localització) en el que poder obtenir els elements necessaris, o bé dur a terme una recerca sobre com poder obtenir els materials desitjats. En concret, el plantejament inicial contempla l'ús de diferents recursos expositius enumerats a continuació.

En primer lloc, tractant-se d'una exposició fotogràfica seria necessari comptar amb les fotografies seleccionades per formar part d'aquesta en format físic, és a dir, impreses de forma individual per poder ser utilitzades com a recurs expositiu a la paret, tenint en compte una certa coherència en la seva disposició i la creació del fil expositiu.

D'altra banda, també s'hauria de comptar amb una o dues edicions físiques del llibre fotogràfic, com a mostra més extensa del discurs visual del projecte, a més de produir una experiència sensible més rica i personal amb el lector. Tanmateix la combinació del recurs expositiu anterior, amb la presència física del foto llibre afegeix una gran càrrega simbòlica al conjunt expositiu.

En tercer lloc, es pretén introduir una projecció audiovisual amb diversos plans realitzats al llarg del viatge. Aquests, es vol que vagin acompanyats del so propi captat en el moment de la gravació, per tal de respectar de la forma més fidel possible l'ambientació del moment en la localització pertinent. En aquest sentit, el principal objectiu d'aquesta projecció, es transportar a l'espectador a l'instant gravat a través del vídeo i el so.

Per últim, per tal de crear cert impacte en d'altres sentits com són l'olfacte o el tacte s'hauria de treballar amb elements com la sorra i l'aigua, referents principals de la localització, tenint en compte que es tracta d'una illa. És per això, que s'ha plantejat, la organització d'un nou viatge (al mateix indret), en el què fer la recerca pertinent dels elements necessaris per ser utilitzats com a recurs expositiu posteriorment. Ambdós matèries serien exposades de manera que l'espectador pogués tocar-les, per tal de sentir el tacte, així com notar la seva olor, per tal d'afegir *inputs* de realisme que reforcin la càrrega sensible i simbòlica de l'exposició.

En síntesi, es pretén crear a través dels diversos recursos expositius enumerats un espai en què l'espectador pugui reproduir pels diferents símbols presents, i la conjunció dels mateixos, l'experiència viscuda en la realització del viatge, i conegui d'una forma diferent l'indret seleccionat, com és l'illa d'Eivissa.

7.2 Ampliació de contingut.

Tal com s'ha esmentat a l'inici d'aquesta memòria, aquest treball final de grau i l'obra resultant del mateix, *Insuale*, formen part d'un projecte ambiciós en què aquest foto llibre, és el primer d'un seguit de més publicacions en les quals mostrar la vivència i experiència viscuda en altres indrets d'interès. És per això, que el títol de la peça presentada incorpora un

segon títol, *Evocare*, en aquest cas *Evocare I* ja que es tracta de la primera publicació d'un projecte que té l'objectiu d'ésser més extens.

8. Conclusions.

Un cop realitzat tant l'estudi teòric com pràctic, i obtinguda la peça final resultant d'aquest projecte, es poden donar lloc a les conclusions extretes del mateix.

A través del treball d'investigació realitzat, s'ha pogut comprovar i afirmar l'auge actual del foto llibre, en un moment en què el format digital s'ha convertit en un mitjà massiu, el llibre fotogràfic ha permès obrir un camí diferent en el què l'autor pugui donar a conèixer la seva obra sense limitacions. Convé destacar que aquest recent *boom* però, no s'entendria si nos fos acompanyat del fenomen de l'autoedició, a través del qual, són els propis fotògrafs els qui s'encarregaran de l'edició de la seva obra, de forma autònoma o en col·laboració amb editorials independents.

En aquest context, la posada en pràctica d'aquest projecte a través de l'autoedició d'un llibre fotogràfic, ha permès entendre de forma més extensa i concreta totes les tasques pròpies en la creació de la peça, així com el tractament de les diferents disciplines que hi intervenen, com són la fotografia, el disseny gràfic o la maquetació entre altres. Aquest fet, a permès augmentar els coneixements sobre les disciplines esmentades, partint de l'aprenentatge obtingut al llarg dels estudis en el Grau.

D'altra banda, també s'han pogut comprovar els avantatges intrínsecs en el procés de l'autoedició, com un format que permet total llibertat creativa i de moviments a l'autor, qui desenvolupa tots els àmbits del projecte, alhora que es dur a terme un constant exercici d'autogovern i posicionament del mateix autor enfront de la seva obra. Aquest caràcter autònom ha permès afrontar la totalitat d'un projecte de gran envergadura, com és l'autoedició d'un llibre fotogràfic, assumint el càrrec principal en totes les fases de la seva producció i per tant essent l'única responsable en l'obtenció de la l'obra desitjada.

La realització d'aquest projecte doncs, ha permès conèixer i explorar el que suposa l'autoedició d'un foto llibre des del seu inici fins l'obtenció del producte final, potenciant els coneixements de cada una de les àrees treballades així com l'aprenentatge en relació a la història i evolució del format al llarg del temps.

En síntesi, els objectius plantejats en el punt 3. *Objectius i Abast* d'aquesta memòria, han estat assolits amb èxit tenint en compte la dedicació i treball realitzat al llarg de l'execució del projecte, així com l'organització, planificació i esforç presents en el mateix.

A banda dels objectius assolits a nivell acadèmic i de formació, també cal fer esment de la projecció personal i emocional que ha suposat la realització d'aquest projecte. Tractant-se d'un Treball Final de Grau i el caire professional d'aquest, les expectatives i motivacions inicials han estat presents en cada una de les etapes realitzades acompanyant tots els moments viscuts al llarg d'aquest. Tot i travessar diferents nivells de dificultat, així com qüestions sorgides al llarg del procés, no s'ha cessat en la realització de la peça final, així com la recerca i estudi que l'acompanya, resolvent sense cap problema els dubtes esmentats.

Així doncs, a través de tot aquest procés de reflexió, execució i assimilació de dubtes sorgits, s'ha derivat un aprenentatge emocional en diversos aspectes atorgant responsabilitat, esforç i dedicació al conjunt de l'obra. A més, aquesta ha representat la projecció d'un treball personal realitzat de forma pràcticament autònoma i en la que s'ha exposat d'una forma diferent, el que és i conforma la persona de la pròpia autora. De la mateixa manera, tots aquests esforços i dedicació s'han vist recompensats amb la qualitat i professionalitat del producte final obtingut.

9. Bibliografía.

Llorenç Raich Muñoz. *Poética fotográfica*. Madrid, Casimiro Libros, 2014. 176 pàgines.

ISBN: 978-841-571-542-9

Ferdinando Scianna. *Las palabras y las fotos. Literatura y Fotografía*. Madrid, Ministerio de cultura, 2009. 423 pàgines. ISBN: 978-848-181-420-0

Antonio Lafarque y José Antonio Mesa Toré. *Escribir la luz. Fotografía & Literatura*. Málaga, Litoral 250, 2011. ISBN: 978-900-440-250-8

Horacio Fernández. *Fotografía Pública: Photography in Print 1919-1939*. España, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 2000. 280 pàgines. ISBN:978-848-003-135-6

Horacio Fernández. *El Fotolibro Latinoamericano*. Barcelona, Edición de RM VERLAG, 2012. 264 pàgines. ISBN: 978-841-511-802-2

Horacio Fernández. *Fotos & Libros. España. 1905-1977*. Barcelona, Edición de RM. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Acción Cultural Española, 2014. 264 pàgines. ISBN: 978-841-511-880-0

1 (2014). “Fotolibros - Fotografía + Diseño”. *Erretres*. [En línia]. Disponible a: <http://erretres.com/drivenbydesign/fotolibros-fotografia-diseno/>

2 (2014). “Fotolibros - Fotografía + Diseño”. *Erretres*. [En línia]. Disponible a: <http://erretres.com/drivenbydesign/fotolibros-fotografia-diseno/>

3 Jorge Gronemeyer (2014). “El Fotolibro”. *Atlas, Revista Fotografía e Imagen*. [En línia]. Disponible a: <http://www.atlasiv.cl/post/el-fotolibro>

4 Jorge Gronemeyer (2014). “El Fotolibro”. *Atlas, Revista Fotografía e Imagen*. [En línia]. Disponible a: <http://www.atlasiv.cl/post/el-fotolibro>

5 Jose Ángel González (2015). “Auoedita, sé feliz”. *20 minutos*. [En línia]. Disponible a: <http://www.20minutos.es/noticia/2620642/0/autoedicion/libros-fotografia/edad-de-oro/>

6 Jorge Gronemeyer (2014). “Consejos de Tino Soriano para hacer fotografía de viajes”. *Viajes Rocky Fotos, Blog de Fotografía*. [En línia]. Disponible a: <http://www.viajesrockyfotos.com/consejos-de-tino-soriano-para-hacer-fotografia-de-viajes/>

“Fotolibros”. *Museo Reina Sofía*. [En línia]. Disponible a: <http://www.museoreinasofia.es/biblioteca-centro-documentacion/coleccion-biblioteca-fotolibros>

Virginia Collera. (2015). “Fotolibros: enfoca, dispara, edita”. *El País, Babelia*. [En línia]. Disponible a: http://cultura.elpais.com/cultura/2015/01/28/babelia1422446966_947069.html

Virginia Collera. (2015). “Ocho fotolibros esenciales”. *El País, Babelia*. [En línia]. Disponible a: http://elpais.com/elpais/2015/01/29/album1422530010_486420.html#1422530010_486420_1422530609

Joan Fontcuberta. (2011). “El hechizo del fotolibro”. *El País, Archivo*. [En línia]. Disponible a: http://elpais.com/diario/2011/12/17/babelia/1324084335_850215.html

Leonardo Caro Cataño. “El fotolibro y el Print-Show”. *La Inversa*. [En línia]. Disponible a: <http://www.lainversa.com/new-page-14/>

Ramón Peco. (2013). “Así es la edad dorada del fotolibro español”. *Vanity Fair*. [En línia]. Disponible a: <http://www.revistavanityfair.es/moda/tendencias/articulos/asi-es-la-edad-dorada-del-fotolibro-espanol/18104>

Valeria Saccone. (2013). “El fotolibro revive y los españoles tienen mucho que ver con ello”. *Yorokobu, El diario.es*. [En línea]. Disponible a: <http://www.yorokobu.es/fotolibro-la-fiebre-que-devora-europa/>

Jon Uriarte. (2014) “El fotolibro: Aquí y Ahora”. *Fanzinant*. [En línea]. Disponible a: <http://www.fanzinant.com/Articulos/El-Fotolibro-Aqui-y-Ahora>

Yosigo, Salva López. *Happy nice book*. [En línea]. Disponible a: <http://haveanicebook.com>

Celia Vega. (2014). “Larga vida al Fotolibro”. *Revista Architectural Digest*. [En línea]. Disponible a: <http://www.revistaad.es/arte/articulos/the-photo-book-museum-colonia/16697>

Pedro Taracena. (2009). “Literatura y fotografía. Cuando la fotografía es literatura”. Ensayo, *MailxMail*. [En línea]. Disponible a: <http://www.mailxmail.com/curso-fotografia-retrato-ensayo-1/literatura-fotografia-cuando-fotografia-es-literatura>

(2012). “Revelaciones.Historia del fotolibro en Latinoamérica”. *Ivorypress*. [En línea]. Disponible a: <http://www.ivorypress.com/es/content/revelaciones-historia-del-fotolibro-en-latinoamerica>

(2014) “Más que fotos, más que libros: Fotolibros”. *Gràffica*. [En línea]. Disponible a: <http://graffica.info/mas-que-fotos-mas-que-libros-fotolibros/>

Jorge Gronemeyer. “El fotolibro”. Atlas, Revista Fotografía e Imagen. [En línea]. Disponible a: <http://www.atlasiv.cl/post/el-fotolibro>

Aitor Gil Landa. (2015) “Recordamos a Anna Atkins, la primera fotógrafa de la historia”. Hipertextual. [En línea]. Disponible a: <http://hipertextual.com/2015/03/anna-atkins-primera-fotografa>

David G. (2013) “The pencil of nature”. *Oda a Niepce, Wordpress*. [En línia]. Disponible a: <https://odaniepce.wordpress.com/2013/05/20/the-pencil-of-nature-el-primer-fotolibro-de-la-historia/>

Rick Poynor, Chirstian Patterson. (2013). “Cold-blooded runaways”. *Eye Magazine*. [En línia]. Disponible a: <http://www.eyemagazine.com/opinion/article/cold-blooded-runaways>

Blurb. [En línia]. Disponible a: <http://www.blurb.es>

Hoffman. [En línia]. Disponible a: <http://www.hofmann.es/libro-de-fotos>

“Times New Roman”. *Wikipedia* [En línia]. Disponible a: https://es.wikipedia.org/wiki/Times_New_Roman

Alfonso Federico García. (2011). “História de la tipografia. Análisis tipográfico Minion Pro”. [En línia]. Disponible a: https://issuu.com/fonzo/docs/an_lisis_tipogr_fico

